

HEIDENS!

© 2024 Marcel De Cleene |
uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem
Boekverzorging Hermen Grasman

ISBN 978 94 6471 115 8
NUR 694

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Sterck & De Vreese.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan
wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Marcel De Cleene

HEIDENS!

Volksgebruiken
vandaag
met sporen van
voorchristelijke
tradities

Sterck & De Vreese

Opgedragen aan mijn lieve dochters Ann en Maryse
en lieve kleindochters Anke, Linde, Julie en Jackie.

Inhoudsopgave

11	Inleiding	

	Hoofdstuk 1	
15	De heilige dimensie van de natuur	

	Hoofdstuk 2	
25	De kerstening van het heidense geloof	

	Hoofdstuk 3	
35	De heidense oorsprong van de namen van onze dagen en maanden	
35	Maanden	
37	Dagen	

	Hoofdstuk 4	
39	Animisme in de Europese volkscultuur	
41	Holle bomen en oud natuurgeloof	
42	Andere associaties tussen bomen en heiligen zijn legio	

	Hoofdstuk 5	
43	Bomen en planten in het volksgeloof	
43	Geboorte van kinderen uit natuurelementen	
44	Oude natuursymboliek	
44	Natuursymboliek in het christendom	

	Hoofdstuk 6	
47	Mythologisch en symbolisch belang van bomen	
48	De wereldboom of wereldas	
51	De omgekeerde boom	
51	De levensboom	
54	De meiboom (zie ook Hoofdstuk 8: De jaarkrans)	
56	De orakelboom, voorspellersboom	
56	De boom als link met de mens	
57	De boom als mythische voorouder van een volksstam	

- 57 De politiek-sociale boom
- 59 De gerechtsboom/gerichtsboom
- 60 De magische boom
- 64 De omstandigheidsboom
- 68 De heraldieke boom
- 68 Scheidsbomen en vrijtakken
- 69 Doorns en stekels

Hoofdstuk 7

- 71 **Volksgeneeskunde**
- 71 Geschiedenis
- 80 Aloude ziekteconcepten in de volksgeneeskunde
- 81 Kruijen onder een dolmen
- 82 Kikkers inslikken
- 82 Bedevaarten
- 82 Opwegen tegen ziekten
- 85 Mineralen
- 86 Kreeft
- 86 Alruin
- 94 Heeft de volksgeneeskunde nog een toekomst?

Hoofdstuk 8

- 97 **De jaarkrans**
- 97 Bronnen over heidense wortels
- 98 Germanen
- 101 Kelten
- 105 De symbolische betekenis van het getal 40
- 105 De Gregoriaanse kalenderhervorming
- 107 Jaartelling/Jaarcijfer
- 108 Jaarlijkse feestdagen
- 108 Nieuwjaarsdag (1 januari)
- 112 Driekoningendag (6 januari)
- 120 Koppermaandag, Koppertjesmaandag, Raasdag,
Verloren maandag (de maandag na Driekoningen)
- 122 Sint-Antonius Abt, Antonius met het varkentje (17 januari)
- 125 Sint-Sebastianus (20 januari)
- 125 Sint-Paulus (25 januari)
- 127 Sint-Brigida, Brigitta, Bridget van Kildare (1 februari)
- 128 Maria-Lichtmis, Opdracht van de Heer in de Tempel,
Zuivering van Maria of Vrouwendag (2 februari)
- 131 Sint-Blasius (3 februari)
- 133 Sint-Agatha (5 februari)
- 134 Sint-Apollonia (9 februari)

- 135 Valentijnsdag (14 februari)
- 136 Vastenavond (vastelavond)
- 144 Aswoensdag (de eerste dag van de vastenperiode)
- 145 Fakkelzondag (eerste zondag van de vasten)
- 147 Kwenenzondag (derde zondag van de vasten)
- 148 Laetare (Halfvasten, vierde zondag van de vasten)
- 149 Sint-Pieter-in-de-winter (22 februari), Sint-Petrus' Stoel
- 149 Sint-Geertrui (17 maart)
- 151 Het eigenlijke Lentefeest (of begin-zomerfeest)
- 151 Palmzondag of Palmpasen
- 159 Kalfsdag (de maandag na Palmzondag)
- 159 Witte of Groene donderdag
- 161 Goede Vrijdag
- 161 Paaszaterdag, Goede of Stille Zaterdag
- 161 Paasdag, Pasen
- 169 Paasmaandag
- 170 Beloken Pasen, Barmhartigheidsdag (eerste zondag na Pasen)
- 171 1 april, Gekkendag, Verzenderkensdag
- 174 Sint-Joris (23 april)
- 176 Walpurgisnacht (30 april)
- 177 1 mei. Keltisch Beltainfeest, feest van de overbrenging van de relieken van Sint-Walburga, feest van de Arbeid, feest van de H. Jozef Arbeider (1 mei)
- 181 Luilak (zaterdag voor Pinksteren)
- 182 Pinksteren/Sinksen (7 weken na Pasen)
- 183 Tweede Pinksterdag
- 184 Sint-Jan-de Doper, Johannes de Doper (24 juni)
- 194 Sint-Pieter-en-Paulus, Sint-Pieter-in-de-zomer (29 juni)
- 198 Maria-Tenhemelopneming (15 augustus), Maria-Hemelvaart, Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart, Maria-Kruidwis, Onze-Lieve-Vrouw-Kruidwijn (= kruidwijding)
- 203 Sint-Michiel (29 september)
- 204 Allerheiligen (1 november)
- 205 Allerzielen (2 november)
- 210 Sint-Hubertus (3 november)
- 213 Sint-Maarten, Sint-Martinus van Tours (11 november)
- 224 Sint-Katharina, Sint-Katrijn (25 november)
- 226 Sint-Andries (30 november)
- 228 Sint-Elooi (1 december)
- 231 Sint-Barbara (4 december)
- 232 Sint-Nicolaas, Sint-Niklaas, Sinterklaas (6 december)
- 238 Sint-Lucia (13 december)
- 239 Sint-Thomas (21 december)

242	Kerstmis (25 december)
250	Sint-Stefaan (26 december)
252	Sint-Jan Evangelist (27 december)
253	Onschuldige Kinderendag, Onnozele Kinderendag, Allerkinderendag (28 december)
254	Oudejaarsavond, Sint-Silvester (31 december)
257	Noten
272	Bibliografie
279	Index
309	Over de auteur

Inleiding

Vele van onze hedendaagse Europese feestdagen hebben hun wortels in voorchristelijke tijden. De Kerk verving het toenmalige natuurgeloof immers traag maar gestaag door haar eigen, monotheïstische godsdienst: het christendom. Men noemt dit bekeringsproces ‘kerstening’. Lange tijd beschouwde men het christendom als superieur aan het heidense geloof, maar die visie is ondertussen wel grondig veranderd. In de culturele antropologie neemt men nu aan dat elk volk een soort ‘religie’ belijdt en dat elk cultuurvolk een oorsprongsmythe heeft waarin de natuur, vooral bomen, struiken en planten een belangrijke rol spelen.

Religie stamt van het Latijnse *religio* dat zou afgeleid zijn van *religare*, terug verbinden, of wel van *relegere*, herlezen. *Religio* wijst dus op het zich verbonden voelen met iets dat verloren is gegaan. Religie komt in het Nederlands vaak over als een synoniem van godsdienst, maar in feite is het een ruimer begrip, want de term ‘godsdienst’ slaat eigenlijk op een eredienst voor een godheid. Religie verwijst naar een verbondenheid met een hogere kracht. De termen ‘godsdienstig’ en ‘religieus’ worden wel vaak door elkaar gebruikt.

De natuur stond heel centraal in de religieuze beleving van de heidense mens. Vrij recent erkennen antropologen dat heidense godsdiensten ook mysteriegodsdiensten waren, met natuurelementen als symbolen. Onze voorouders vereerden geen boom, berg of bron *an sich*, maar datgene wat die boom, berg of bron voor hen betekende. Net zoals een christen ook geen houten kruis of stenen heiligenbeeld vereert omwille van het hout of de steen, maar om de diepliggende, transcendentale idee die ze bij hem of haar opwekken. En dit is heel persoonlijk, diep en broos. In de natuurgodsdiensten ligt het openbaringsproces wel anders dan bij de klassieke godsdiensten. Bij hen is het geen profet die het heilige openbaart aan de mens, maar de Natuur zelf. De Amerikaanse godsdienstwetenschapper Mircea Eliade (1907-1986) heeft voor dit openbaringsproces zelfs een term bedacht, namelijk ‘hiërofanie’: de onthulling van het heilige. Die sloeg zowel op de meest elementaire openbaring (bv. de manifestatie van het heilige in een steen, een bron of een boom) als op de allerhoogste vorm van openbaring, zoals bij de menswording van God in Jezus.

Voor onze voorouders was de Natuur eigenlijk niets anders dan het gelaat van hun goden, en was ze dus – volgens Eliade – in wezen heilig.

Tallose eeuwenoude tradities wijzen op sporen van het oude heidense natuurgeloof. Heel wat historische documenten zetten die hypothese ook kracht bij.

Dit boek wil de aandacht vestigen op het eeuwenoud verbond tussen natuur en religie. Hopelijk zal dit werk zowel gelovigen als ongelovigen ruimer van geest kunnen maken.

1

De heilige dimensie van de natuur

15

HEIDENSI

De verering van Moeder Aarde, ook Grote Moeder genoemd, was in de prehistorie wijdverbreid. In alle Indo-Europese mythen stonden vrouwen trouwens op het voorplan. De kerstening slurpte heel wat van die heidense moedercultussen op via de Maria- en Annavering. Een voorbeeld hiervan is de Keltische licht- en vruchtbaarheidsgodin Brigid die men vierde tijdens het Imbolc-feest van 1 februari. Na de kerstening bleef men haar nog steeds aanbidden tegen allerlei ziekten, maar dan wel in haar christelijke gedaante: Sint-Brigida. Ze is de grootste heilige van Ierland, na Sint-Patrick. Later evolueerde haar feestdag tot Maria-Lichtmis, dat gevierd wordt op 2 februari.

Stenen, rotsen, waters en bronnen waren voor onze Keltische en Germaanse voorvaderen even heilig als bomen, planten en dieren. Zo riepen de Picten – de oorspronkelijke bewoners van Schotland – en Ierse stammen ooit hun wettige vorst uit op een speciaal hiertoe voorbestemde steen. Van de negende tot en met de veertiende eeuw kroonde men trouwens alle Schotse koningen op zo'n steen, de *Stone of Destiny* ('Steen

---

Mater Matuta, de Romeinse de godin van het voorjaar, de geboorte en de groei. ©Antikensammlung Berlin

van het lot’) genoemd. Deze bevond zich in het Schotse Scone (nabij Perth), een oude vergaderplaats van de Picten¹, vandaar zijn andere naam: *Stone of Scone* (Steen van Scone). De laatste Schotse koning die men erop kroonde (in 1292) was John Balliol (ca. 1249-1314). Vier jaar later roofden Engelse soldaten – op bevel van hun koning Eduard I (1239-1307) – de *Stone of Destiny* en legde men hem onder de kroningstroon in de Westminster Abbey te Londen. Sindsdien draagt de steen de naam: *Coronation Stone* (Kroningssteen). Deze kroningstroon en -steen gebruikte men nog bij de kroning van koningin Elizabeth II (1926-2022) op 2 juni 1953, en bij die van koning Charles III (1948-) op 6 mei 2023. Deze steen kan het publiek ondertussen wel bewonderen in het kasteel van Edinburgh, maar ook bij kroningen van Britse koningen of koninginnen in de toekomst zal de steen weer tijdelijk naar Westminster Abbey verhuizen. Vanaf 2024 zal de kroningssteen overigens niet langer in Edinburgh Castle blijven maar terugkeren naar zijn originele plek, en wel naar de eerder genoemde oude vergaderplaats van de Picten in Scone, zo’n vijftig kilometer ten noorden van Edinburgh.

Niet alleen Pictische, Schotse en Engelse koningen ondergingen een dergelijk steenritueel. Zo gebeurde de intronisatie van Zweedse koningen ooit ook boven op de *Mora stenar* of de stenen van Mora, een gemeente gelegen nabij Uppsala (Zweden). Deze stenen zijn daar trouwens nog te bezichtigen.

Sommige van onze bronnen waren tot ver in het buitenland bekend vanwege hun geneeskrachtige eigenschappen. Zo schreef Plinius de Oudere in 77 na Christus in zijn *Naturalis historia*² over de geneeskrachtige werking van een ijzerhoudende bron nabij Tongeren. Of die sloeg op de huidige ‘Pliniusbron’ bij Tongeren is niet met zekerheid te zeggen.

Rivierbronnen golden uiteraard ook als heilig. Het waren vooral godinnen die rivieren en waters beheersten en er hun naam aan gaven. Denken we maar aan Boann (Boyne), Ganga (Ganges), Gontia (Günz),

Replica van de **Stone of Destiny** te Scone (Schotland). ©Aaron Bradley

Mora stenar, de kroningsstenen van Mora (Uppsala, Zweden). ©Olika Ämnen

Matrona (Marne), Rura (Roer), Sequana (Seine), Sinann (Shannon), enzovoort. Mannelijke watergoden bestonden ook wel, maar ze waren wel in de minderheid: Rhenus Pater (Rijn), Scaldis (Schelde), Tiberinus (Tiber) ...

Voor vele volkeren uit de oudheid waren bossen de verblijfplaatsen van hun goden. Elke godheid had zijn eigen heilig bos dat een eerbiedige vrees opwekte. De Keltische woud- en jachtgodin Arduina/Arduinna/Arduenna ontleende zelfs haar naam aan haar voogdijgebied, namelijk de 'Ardennen'.

Meer nog dan het woud vereerde men een boom aan sich als religieus symbool. Bij de Indo-Germanen was dat vaak een eik. De Romeinse geschiedschrijver Publius Cornelius Tacitus (56-ca.120) noteerde in zijn *De origine et situ Germanorum* tal van dergelijke Germaanse gebruiken. Dankzij hem weten we dat onze Germaanse voorouders heiligdommen oprichtten in hun uitgestrekte wouden en er offers brachten. Tacitus had het ook over een eiland in zee met een heilig bos waarin een heilige wagen stond, die bedekt was met een doek. Alleen de priester mocht die wagen berijden. Germaanse stammen aanbaden er naast hun oppergod Odin/Wodan³ ook andere goden. Onder de plechtigheden die ze in hun heilige bossen organiseerden, vielen ook de *Nimidiae*, die tijdens het Concilie van Leptines (743⁴) door de Kerk verboden werden.

De Pliniusbron bij Tongeren (Belgisch Limburg). ©Eebie

Dat de eredienst van bomen en wouden in West-Europa nog lang bleef voortbestaan, weten we onder andere van Sint-Maarten (316-397), bisschop van Tours, die hierover rapporteerde. In 452 verbood de Kerk het branden van lichten bij bomen, rotsen, kruiswegen en bronnen, wat duidelijk op een heidense cultus wees. Volgens latere voorschriften moesten priesters in de biecht zelfs vragen of de gelovigen lichten of fakkels hadden geplaatst bij bomen⁵, bronnen, rotsen of kruiswegen.

Tal van andere bronnen spreken ook over gewijde bomen en wouden. Bijvoorbeeld de canons van bisschop⁶ Sint-Caesarius (470/471-543), van het Concilie van Tours (567), het Concilie van Nantes (568), het Concilie van Auxerre (578 of 585), van bisschop⁷ Sint-Elooi (588-660) en van verschillende andere heilige schrijvers, waarvan sommigen zelfs na Karel de Grote († 814) leefden.

De missionaris Pirminius (ca. 670-753) die in 724 het beroemde Duitse klooster van Reichenbach stichtte, riep zijn toehoorders als volgt toe om aan hun oude geloof te verzaken: ‘Roept geen afgodsbeelden aan. Bij rotsen en bomen, in kloven, bij bronnen en kruiswegen zult gij niet bidden en geloften afleggen.’

Wat later, omstreeks 850, beschreef de Duitse historicus Rudolf van Fulda (ca. 800-865) het volgende Saksische gebruik: ‘Aan loofdragende bomen⁸ en bronnen bewijzen zij goddelijke eer. Ja, een houten stam van

Standbeeld van Bonifatius (672 of 687- ca. 754-755) met de door hem gevelde Donareik, rechtover de Sankt Petrus Dom te Fritzlar (Duitsland). ©Tilman

niet geringe grootte, hadden ze opgericht en vereerden zij onder de blote hemel. In hun taal noemden zij die *Irmisul*, wat grote zuil betekent. Ze geloofden dat die het heelal zou dragen.’

Eeuwen later schreef men nog altijd over zulke heidense vereringen. Zo kan men in het *Guta Lagh*, het dertiende-eeuwse wetboek van het eiland Gotland, deze passage nog lezen: ‘Dat is nu het volgende, dat aan de mensen het brengen van offers streng verboden is en alle oude gebruiken, die tot het heidendom behoren. Niemand mag meer tot heilige bossen, noch tot heuvels, noch tot heidense goden, noch tot heilige omheinde plaatsen bidden.’

Hiermee hangt ook het omhakken samen van de aan Donar⁹ gewijde eik door de Angelsaksische missionaris Bonifatius (ca. 674-754), waarover priester Willibald van Mainz (ca. 700-ca. 787) berichtte. Wat later liet Bonifatius op dezelfde plaats een oratorium bouwen met het hout van de omgehakte eik. Daar staat nu de imposante Sint-Petrusdom van Fritzlar (Duitsland). Een ander mooi voorbeeld is dat van het beeld van de Notre-Dame de l’Epine in Œudeghien (bij Ath, Henegouwen): het staat op de stam van een oude heilige meidoorn. Bij restauratiewerken bij het begin van de twintigste eeuw aan de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek in Halle (Vlaams-Brabant) vond men in de crypte de resten van een dertiende-eeuwse eikenstronk. Dit doet sterk vermoeden dat men deze kerk op een heidense cultusplaats bouwde.

Soms maakte men zelfs een kapel in een boom. Zo kan men op het kerkhof van het Normandische dorp Allouville-Bellefosse nog steeds zo’n indrukwekkende kapel-eik bewonderen¹⁰.

De boomverering was zeker niet beperkt tot Germaanse volkeren. Ook Slaven, Oude Grieken en Romeinen¹¹, Letten en Kelten hadden hun heilige bossen en heggen. Kelten hadden zelfs dezelfde naam voor woud en heiligdom, namelijk *nemeton*.

Dit heilige respect voor de natuur treft men evenzeer buiten Europa aan. Zo beschrijft het Oude Testament heilige bomen waaronder Kanaänieten en Israëlieten hun rechtszittingen, landdagen of andere bijeenkomsten hielden (Judicum 4: 5; 1 Samuël 14: 2, 22: 6). Bijbelse profeten veroordeelden deze boomcultus, omdat hij botste met de exclusieve verering die Jahwe opeiste van de joden met wie hij, in de persoon van Abraham, een uniek Verbond had gesloten.

Indische heilige mannen en vrouwen (respectievelijk *Sannyasi* en *Sannyasini*), evenals boeddhistische asceten trekken zich nog steeds in bossen terug. In China kent men van oudsher heilige wouden en heilige bergen. Elke Japanse shinto-tempel is omgeven door een heilige haag of boom als symbool van een hechte band met de natuur.

Hoe respectvol die boomverering in de oudheid wel was, kan men afleiden uit een Germaanse straf, beschreven door Publius Cornelius Tacitus (ca. 56-117), voor diegene die het waagde om de schors van een heilige boom te villen. Men sneed zijn navel uit en nagelde die op de ontschorste boomplek. Dan draaide men zijn darmen rond de boomstam. Men moet hier wel opmerken dat Tacitus nooit zelf in Germanië geweest is en slechts gegevens uit de tweede hand¹² heeft genoteerd. Het zou best kunnen dat hij zijn verhalen wat extra heeft aangedikt om de ‘barbaren’ uit het noorden in een nog slechter daglicht¹³ te plaatsen. De boete van duizend drachmen voor het omhakken van een heilige cipres in het heiligdom van Aesculapius op het Griekse eiland Kos, is wel humaner, maar zeker niet mals te noemen. Andere voorbeelden van boetes op zulke heiligschennissen vindt men in Kreta, Kos en Italië.¹⁴

Bijna alle Griekse/Romeinse godinnen beschermden de vegetatie, onder andere Hera/Juno, de echtgenote van oppergod Zeus; Demeter/Ceres, godin van de landbouw en de gewassen (vooral graan); Artemis/Diana, de godin van de jacht, van de vrouwen en de maan, en Aphrodite/Venus, de godin van de liefde.

De kapel-eik van Allouville-Bellefosse (Frankrijk), gebouwd in 1696. ©Ji-Elle

Demeter/Ceres, de Grieks/Romeinse godin van de landbouw en de gewassen. ©Óscar Marín Repoller